

УДК 340.15(470),10":349.6

Б.В. Киндюк

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ НОРМ З ОХОРОНИ ЛІСІВ ЗА “РУСЬКОЮ ПРАВДОЮ”

Актуальність теми пов’язана з тим величезним значенням, яке мала “Руська правда” в процесі законотворчості українського народу. Давній кодекс використовувався як джерело права в Київській Русі – Україні, на українських землях у складі Литовського князівства і Речі Посполитої. Як правовий документ, “Руська правда” вплинула на Статути Великого князівства Литовського, Соборне Уложення 1649 р., Лісовий статут Російської імперії 1802 р. Таке тривале життя “Руської правди” в юридичній практиці пояснюється наявністю в ній правової методології, виваженістю вміщених у ній норм, ясністю формулювання, логічністю викладення, чітким визначенням вимог стосовно використання лісових багатств та їх захисту.

На превеликий жаль, чинний в Україні Лісовий кодекс 2006 р. та інші нормативно-правові документи, що стосуються наших лісів, не відповідають цим вимогам і потребують серйозних доповнень. Доказом цього є глибока криза, яка охопила лісову галузь України.

Незаконні рубки лісу набули масового характеру, а їх обсяги загрожують національній безпеці країни.

У таких умовах вихід із ситуації, що склалася, може підказати правовий досвід наших предків, оснований на наших національних традиціях, звичаях і правилах користування лісами.

Зважаючи на це, норми “Руської правди” потребують подальшого вивчення, що може допомогти у вдосконаленні нинішнього українського законодавства.

Інтерес до дослідження норм з охорони лісів “Руської правди” не є випадковим. У будь-якій державі міра відповідальності за скоєні злочини і розмір фінансових санкцій служать критеріями дієвості законодавчої системи. У давньому кодексі злочини, пов’язані з лісами, регламентуються низкою статей, за них встановлені конкретні штрафи, а їх розміри змінюються в значних границях. З моменту введення в дію норм “Руської правди” минуло майже тисячу років. За цей час змінились грошові одиниці та їх купівельна спроможність. Це привело до того, що сьогодні складно оцінити ступінь важкості штрафних санкцій, які використовувались у часи Київської Русі за порушення лісового законодавства.

Виходячи з цього, необхідно проаналізувати норми щодо охорони лісів, штрафні ставки, зазначені в “Руській правді”, та оцінити їх купівельну спроможність.

Питання, пов’язані з вивченням норм з охорони лісів у “Руській правді”, є темою, яка не часто розглядається в юридичній літературі. Дослідженню різних аспектів розвитку природоохоронного законодавства присвячені праці В. І. Андрейцева, А. П. Гетьмана, В. К. Попова, Н. В. Краснової, М. М. Бринчука, М. В. Шульги, І. І. Каракаша, В. В. Костицького.

З іншого боку, правові норми “Руської правди” вивчали такі відомі вчені, як М. М. Карамзін, Ф. І. Леонтович, М. Ф. Владимирський-Буданов, М. Л. Дювернуа, М. С. Грушевський, Б. Д. Греков, С. В. Юшков.

Великий вклад у вивчення давнього кодексу зробив колектив Інституту держави і права ім. В. М. Корецького. У цьому науковому закладі під керівництвом Ю. С. Шемшученка колектив авторів – І. Б. Усенко, Т. І. Бондарук, І. А. Музика, І. К. Омельченко – підготував монографію, присвячену вивченню різних аспектів цієї видатної пам’ятки політико-правової культури України.

Незважаючи на великий обсяг виконаних робіт, питання, пов’язані з визначенням відповідальності за порушення норм з охорони лісів “Руською правдою”, є своєрідною “білою плямою” в юридичній науці й потребують серйозного вивчення.

Метою роботи є аналіз системи покарань за порушення положень закону з охорони лісів і пов’язаних з ними промислів у “Руській правді”.

Викладення матеріалів дослідження необхідно почати з аналізу тих умов, у яких діяла “Руська правда”. По-перше, у той період у наших предків відбулось формування феодальної держави. У країні вже діяла налагоджена фінансова система зі своїми грошовими одиницями у вигляді гривень, резан, ногат і кун.

По-друге, закріплення “Руської правди” як джерела прав Русі-України відбувалось у декілька етапів. Перший етап, на думку П. П. Толочка, відбувся в 1016 р., коли князь Ярослав Мудрий ввів її в дію у Новгороді [1, с. 225]. Після посідання цим правителем великокнязівського престолу в Києві дія кодексу поширилась на всю територію давньої держави.

Другим етапом створення закону став князівський з’їзд 1072 р. у Вишгороді, на якому була затверджена “Правда Ярославичів”. Подальше продовження кодифікації правових норм виконав князь Володимир Мономах у 1113 р.

Основною причиною прийняття нових законів стало повстання народних мас у Києві. Люди висунули центральній владі низку вимог, відповіддю на які стало введення в дію “Статуту Володимира Всеволодовича”.

Остаточне формування давнього законодавства завершилось у Новгороді на початку XIII ст.

Такий складний і тривалий у часі процес становлення кодексу знайшов своє відображення в його змісті. Так, є низка відмінностей у змісті документа в різних редакціях і у списках. Наприклад, норми, пов’язані з охороною лісових промислів, наведені у ст.ст. 32, 34, 36, 37 Короткої редакції, при цьому аналогічні за змістом, але в розширеному вигляді, такі самі положення містяться у ст.ст. 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 81, 82 “Статуту Володимира Всеволодовича”.

Ці обставини та велика кількість статей, які містяться в “Руській правді”, показують важливе значення, якого надавали укладачі документа цьому природному ресурсу.

У ті часи ліси відігравали одну з головних ролей в економічному житті Русі-України. З дерев будувались будинки, фортеці, церкви, виготовлялись предмети побуту. Полювання, збір меду, рибальство приносили великі прибутки. За даними С. А. Генсирюка, ліси займали величезні площі, які складали майже

40 % території нинішньої України [2, с. 17], у той час як на 2006 р. лісистість нашої країни дорівнювала лише 15,6 %.

Виходячи з цього, до “Руської правди” ввійшли норми, які охороняли бортництво, деякі види дерев, мисливських і домашніх птахів, а також найбільш цінних звірів. За порушення цих норм законом установлювались грошові штрафи різного розміру, а найбільш часто зустрічались ставки 12 грн, 3 грн, 30 кун, 9 кун (табл. 1).

Таблиця 1

Злочини, які карались різними штрафами за “Руською правдою”

№ ст.	Штраф у 12 грн	№ ст.	Штраф у 3 грн	№ ст.	Штраф у 30 кун	№ ст.	Штраф у 9 кун
69	крадіжка бобра	75	рубка борті	81	крадіжка качки, гусака, лебедя, журавля	81	Крадіжка голуба, курки
71	знищення знака власності	76	крадіжка бджіл			82	Крадіжка сіна, дров
72	рубка знака вуликової межі	81	крадіжка з тенет яструба або сокола				
73	рубка дуба зі знаком чи межею						

Згідно з нормами “Руської правди” за порушення закону, пов’язані з лісами, найбільший розмір штрафу у 12 грн установлювався за чотири статтями: 69, 71, 72, 73. При цьому характер злочинів, за які передбачались такі санкції, дуже різний. Так, із норм звичаєвого права до “Руської правди” перейшов звичай вважати бобрів власністю княжої влади. Саме тому ст. 69 передбачає сплату цієї суми штрафу за крадіжку бобра.

Зважаючи на характер злочину, дія цієї норми та її реалізація на практиці тісно пов’язана зі змістом ст. 70. У ній йдеться про речові докази порушення закону – наявність у злочинця знаряддя лову, знаходження доказів на місці злочину, слідів підкопу землі біля виходу з нори бобра, або, як тоді казали, “рассечена земля”.

Таким чином, дві статті кодексу мали захистити правильно організоване боброве промислове господарство від крадіжки звірів і заповідання збитків.

Як відзначав М. С. Грушевський, в економічному житті Русі-України важливу роль відігравав збір меду та воску [3, с. 373]. Мед використовувався для сплати данини, їжі, приготування напоїв, а віск – для вироблення свічок. У давній кодекс увійшла ст. 71, якою передбачався штраф у 12 грн за знищення знаків власності на вуликах. Така дія описується в законі виразом “разменать борть”, що означало стесати або знищити на ній “знамя” – знак, який вказував,

кому належить ця борть. Мед збирали в лісах, і бортники спеціальними знаками позначали межі використовуваних ділянок. Захист їхніх інтересів здійснювався згідно зі ст. 72, яка встановлювала штраф у 12 грн за знищення знаків меж ділянок зі збору меду.

У тодішній Київській Русі почались процеси з формування земельної власності. На думку Б. Д. Грекова, після викорчування дерев на полях спеціально залишались дуби для позначення меж угідь [4, с. 76]. У стародавньому кодексі зустрічаються два визначення дуба – “дуб межний” і “дуб знаменний”. Відмінність між ними полягає в наявності на другому дереві спеціального знаку, або “знамени”, власника. Виходячи з цього, ст. 73 встановлювала суму штрафу у 12 грн за рубку дуба зі знаком або без такого, який позначав межі ділянок (табл. 1).

Розмір штрафу у 3 грн передбачався за ст.ст. 75, 76, 81 за рубку борті, крадіжку з тенет мисливських птахів: яструбів або соколів, а також бджіл (табл. 1). У нормах “Руської правди” добре простежується тенденція спрощення системи покарань шляхом зведення близьких за характером злочинів в одну статтю. Так, за ст. 81 суми стягнень у 30 кун передбачались за крадіжку качки, гусака, лебедя, журавля, у 9 кун – за крадіжку голуба, курки, а за ст. 82 та сама сума штрафу передбачалась за крадіжку дров та сіна (табл. 1).

З метою конкретизації характеру злочину у ст. 81 використовується формулювання про крадіжку птиці з “перевеса”, під яким слід розуміти приладдя для її ловлі. При цьому треба мати на увазі наявність логічного зв’язку між змістом цієї статті і ст. 80. У ній нічого не говориться про ловлю птиці, але встановлюється штраф у 3 гривні за знищення або поломку приладдя для полювання.

Дрібніші суми штрафів встановлювались ст. 76: за крадіжку меду, не заготовленого на зиму, – 10 кун, а заготовленого – 5 кун. Важливим аспектом закону завжди є оцінка фінансового тягаря вміщених у нього норм. Проаналізувати це неможливо без розуміння діючої та той час на території Київської Русі фінансової системи.

Грошовий обіг завжди пов’язаний з мірами і вагами, тому князь Володимир оголосив їх священними і недоторканими, а потім передав нагляд за ними церковним владам. На думку П. Мрочка-Дроздовського, у наших предків не було достатньої кількості золота і срібла для забезпечення їх монетного обігу в державі, хоча в обігу були монети із зображенням князів Володимира і Ярослава [5, с. 16].

Основною грошовою одиницею служила гривня, яка дорівнювала півфунту срібла. Іншим показником багатства були трофеї мисливських промислів у вигляді шкур рідкісних хутрових звірів: куниць, білок, горностаїв. Відомий дослідник лісівник Р. В. Бобров відзначає, що першими грошима давніх слов’ян були зібрані у пучок 40 штук білячих шкурок [6, с. 10].

Розвиток промислів і торгівлі потребував заміни обігу цілих шкур їх частинами. Утворення єдиної держави Русі-України обумовило уніфікацію платіжних засобів, і в обіг увійшли тавровані частини шкур, називані кунями, резанами, ногатами. В. М. Лешков вказує на наявність зв’язку між назвою лісового звіра куниці з кунями, а резанів – зі словом різати [7, с. 110]. З часом

ці грошові одиниці одержали своє відповідне відбиття в золоті і сріблі, ставши офіційним засобом платежів у Київській Русі. На момент уведення в дію “Руської правди” між всіма видами платіжних засобів установилися досить чіткі співвідношення. Так, одна гривня золота відповідала 50 гривням кун, а гривня срібла – 7,5 гривень кун, або 375 кун [7, с. 115]. У свою чергу одна ноґата дорівнювала 2,5 куна, або 2,5 резани. Цілком зрозуміло, що цими коштами князі розраховувались з дружиною, відбувалась оплата товарів, послуг, закупівля різного майна. Великий практичний інтерес становить виконання оцінки купівельної спроможності грошей в умовах тодішньої Київської Русі.

У той час найбільш поширеним видом майна була домашня худоба. Враховуючи це, у таблиці 2 наведено перерахунок ставок штрафів у кількості худоби, яку можна було купити на цю суму грошей.

Таблиця 2

Еквівалентна оцінка розмірів штрафів, використовуваних у “Руській правді”

№ п/п	Розмір штрафу	Кількість домашніх тварин, які відповідали різним сумах грошей			Кількість робочих днів	
		Коні	корови	вівці	будівника мостів	робітника
1	12 грн	4	6	40	240	300
2	3 грн	1	1,5	10	60	75
3	30 кун	–	–	2	12	15
4	9 кун	–	–	–	3,6	4,5

Отже, за 12 гривень тоді можна було купити 4 коня, або 6 корів, або 40 овець. Відповідно, 3 гривні складала ціну одного коня, півтори вартості корови або 10-ти овець.

Іншу оцінку купівельної спроможності тодішніх грошей можна зробити на основі такої інформації. Заробітна плата працівника в місті складала 2 куни, будівника мостів – 2,5 куни. Враховуючи, що 1 гривня дорівнювала 50 кунам, то 12 гривень відповідали 600 кунам [7, с. 123]. Таким чином, для одержання такої суми будівник мостів мусив відробити 240 робочих днів, а звичайний робітник – 300 днів. Відповідні розрахунки, наведені в табл. 2, показують кількість днів, яку робітники повинні були відробити, щоб одержати 3 грн, 30 кун і 9 кун.

Розуміння реальної ціни штрафних санкцій можна винести з праць С. П. Шелухіна, який вказував, що князь Святополк, закінчивши в 1016 р. війну, сплатив дружині, старостам по 10 гривень, смердам по 1 гривні [8, с. 499].

Надумку Н. Є. Толкачової, сума штрафу у 12 грн за порушення межових знаків була великою сумою і відображала захист державою феодалних землеволодінь, які почали формуватись у Київській Русі [9]. Розмір штрафу у 3 грн передбачався за менш значущі й не дуже небезпечні для суспільства порушення.

Висновки.

1. Показано, що основними градаціями штрафів за порушення норм закону, пов'язаних з лісами, є ставки у 12 і 3 грн, 60 і 30 кун.

2. Давній кодекс характеризується:

а) розміщенням у ньому статей за принципом зменшення ступеня важкості покарань;

б) простежується тенденція об'єднання в одну статтю різних злочинів, що караються однією штрафною ставкою.

3. Максимальний розмір штрафу у 12 гривень за злочини, пов'язані з лісами, у тодішній Київській Русі-Україні був досить великою сумою, відчутною для добробуту порушника.

Завданням подальших досліджень є порівняння штрафних ставок за злочини, пов'язані з лісами, у "Руській правді" й у Статуті Великого князівства Литовського.

Література

1. Толочко П. П. Київська Русь / П. П. Толочко. – К. : Абрис, 1996. – 225 с.
2. Генсирук С. А. Ліси України / С. А. Генсирук. – Л. : Наукове товариство ім. Т. Г. Шевченка, 2002. – 496 с.
3. Грушевський М. С. Нарис історії Київської землі від смерті Ярослава до кінця XIV ст. / М. С. Грушевський. – К. : Наук. думка, 1991. – 560 с.
4. Греков Б. Д. Правда русская : учеб. пособие / Б. Д. Греков. – М. : Изд-во АН СССР, 1940. – 112 с.
5. Мрочек-Дроздовский П. Опыт исследования источников по вопросу о деньгах "Русской правды" / П. Мрочек-Дроздовский // Исследования о "Русской правде". – 1881. – Вып. 1. – 196 с.
6. Бобров Р. В. Об управлении лесами Отечества (исторический обзор) / Р. В. Бобров. – М. : ВНИИЦ Лесресурс Госкомлеса СССР, 1990. – 52 с.
7. Лешков В. М. История русского общественного права до XVIII в. / В. М. Лешков // Антологія української юридичної думки. – К. : Юрид. книга, 2002. – Т. 2 : Історія держави і права України: Руська правда. – 592 с.
8. Шелухин С. П. До вивчення "Руської правди" / С. П. Шелухин // Антологія української юридичної думки. – К. : Юрид. кн., 2002. – Т. 2 : Історія держави і права України: Руська правда. – 592 с.
9. Толкачова Н. Є. Формування феодальної земельної власності у давньоруській державі / Н. Є. Толкачова // Бюл. Мін-ва юстиції України. – 2008. – № 10 (84). – С. 14-25.

Анотація

Киндюк Б.В. Відповідальність за порушення норм з охорони лісів за "Руською правдою". – Стаття.

У статті розглянуті штрафні санкції за порушення прав збирачів меду, за полювання на деякі види звірів, мисливських та домашніх птахів. Виконано порівняльний аналіз штрафів згідно з грошовою системою, що діяла в Київській Русі.

Ключові слова: "Руська правда", ліс, бортництво, крадіжка, штраф.

*Summary***Kyndyuk B.V. The Responsibility for Violation of Norms on the Guard of the Forests according to “Russian Law”. – Article.**

The fines for violation of rights of collectors of honey, for hunt on some kinds of beasts, hunting and home poultries are considered in the articles. It has been executed the comparative analysis of different fines according to the monetary system, that was operating in Kievskia Rus.

Key words: “Russian Law”, forest, apiculture, theft, fine.

УДК 340.15(474.5),1529”:347.97/99

П.П. Музиченко

**СУДОВА СИСТЕМА ЗА СТАТУТОМ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА
ЛИТОВСЬКОГО 1529 РОКУ**

Розділ VI Статуту Великого князівства Литовського носить назву “Про суддів”. Але власне судоустрою, визначенню судів різних рівнів, їх складу у Статуті приділено дуже мало уваги. У ньому немає жодного артикула, який би спеціально регламентував цю галузь, чітко окреслював судову систему держави.

Річ тут, мабуть, у тім, що на час кодифікації державні суди різних ієрархічних ступенів (господарський, Пани-Ради, комісарський, воєводський, намісницький, суд державці), суди власників – вотчинні, а також громадські – у містах з магдебурзьким правом, копні, цехові, ярмаркові суди тощо були загальновідомими і такими, що реально існували. До серйозного реформування такої судової системи феодальне суспільство на момент ухвалення Статуту ще не було готовим. Проте з того чи іншого приводу в деяких артикулах Статуту зачіпається і ця галузь, проглядається прагнення кодифікаторів удосконалювати судоустрій.

Найбільш важливим тут є арт. 2 VI розділу Статуту, який визначає перші кроки в демократизації феодального судоустрою, вимагає розширення складу судів намісників, воєвод, маршалків та інших врядників шляхом включення до їх складу двох рядових шляхтичів-земян. Така норма сформульована вже в самій назві артикула: “Кожен воєвода і старости, і наші державці повинні вибрати у своєму повіті й привести до присяги двох земян, які повинні судити разом з їх урядниками”. Правда, самі воєводи, старости і навіть державці за змістом артикула могли як і раніше вершити суд одноособово. По суті, це була лише видимість реформи, а участь двох представників шляхти в суді визначена виключними обставинами, коли самі воєводи, старости і маршалки були б зайняті якимись надзвичайними справами. Треба мати на увазі й ту обставину, що ці представники шляхти в суді не обиралися, а призначалися тими самими воєводами, старостами, маршалками і державцями. Та все ж таки це була певна, хоч і незначна поступка магнатів середній і дрібній шляхті, яка складала переважну більшість у панівному стані.